

ISSN 0350-185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXVI

*У СПОМЕН НА АКАДЕМИКА
ИРЕНУ ГРИЦКАТ*

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџан-Премк,
др Милка Ивић, др Лили Лашкова, др Александар Лома,
др Софија Милорадовић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Предраг Пипер, др Слободан Ремејихић, др Андреј Н. Собољев,
др Живојин Сјанојчић, др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска,
др Драго Ђујић, др Виктор Фридман*

Главни уредник:

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2010

ЈАСНА ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ
Институт за српски језик САНУ

ПОРЕКЛО НОВЦА*

У раду се указује на непрецизност општеприхваћеног тумачења именице *новац* „*resunia, Geld*“ као изведенице придева *нов* преко неког неодређеног и недатираног израза као **нови ђенез / динар*. Управо то тумачење затим се подупире досад нерегистрованом историјском потврдом синтагме *novorum denariorum* (Gen. pl.), која се у загребачким судским записницима почетком XV века јавља упоредо са осамостаљеним поимениченим придевом *novos* (Acc. pl.). Заговара се идеја да је у оквиру Угарске државе та реч из латинског као службеног језика ушла у народни говор словенског живља као *новац*. Ономасиолошка паралела открива се у срп. дијал. *новица* „турска пара од 20 грама“, „лажни новац“.

Кључне речи: српски језик, дијакроничност, лексикологија, етимологија, семантика, *новац*.

0. Именица *новац* т. „*resunia, Geld*“ данас је фактички главна реч за тај појам¹ у књижевном и народном српском, као и хрватском, језику. И ни у једном другом. Основне творбене и/ли семан-

* Овај чланак је резултат рада на пројекту бр. 148004 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ У том значењу она је заменила општесловенску, још псл. позајмљеницу *ђенез* (тако Скок 2: 525–526, в. и 2: 670), са којом је једно време коезистирала (в. нпр. нап. 30) – сем у народном стваралаштву где се ова, необјашњиво, сасвим изгубила (осим нпр. пословице код Кавањина *Lud pineze u razdrtu moňnju steže*, в. RJAZU s.v. *pjenez*). В. и нап. 14.

тичке варијетете чине њен деминутив, пејоратив и плурал, и то у сасвим блиским значењима „кованица“, „ситан новац“, „апоен, нека конкретна вредност“ или „богатство, имовина“.

0.1. Ако је судити према лексикографским изворима, *новац* иде у ред етимолошки непроблематичних речи. Садрже га већ више генерација (домаћих и страних) етимолошких речника (хронолошки гледано, Миклосич SEW, Скок, Глунак, ЭССЯ, такође БУСК) и низ других релевантних приручника (Миклосич Lex., Маџураџић, RJAŽU, Франк) у којима се он листом тумачи као изведеница од придева *нов*, помоћу суфикса *-џс* [као универбизација] од **нови њенез / динар* (у односу на **сџари њенез / динар*). Једино одступање од тог унисоног става² чини Франково извођење ове речи од топонима *Ново Брдо*, што као једну од могућности преузима и Скок – и то само он. С једне стране, тај изузетак би се могао занемарити јер је заправо релативан, пошто се и таквим тумачењем (деталније в. § 1.4) крајњи етимон не мења. Међутим, с друге стране, он је и те како важан сигнал јер управо постојање другог објашњења – макар оно било само варијанта свођења на исти основни предложак – скреће пажњу на претходно, сада већ традиционално уврежено тумачење, баца светлост на његову непотпуност, односно историјску неутемељеност и тако предочава оправданост поновног етимолошког разматрања ове речи. Преиспитивање треба спровести на што чвршћим методолошким основама, а меру коначности добивеног решења одредиће расположиви историјски (евентуално дијалекатски) извори.

0.2. Извођење именице *новац* од претпостављене синтагме **нови динар*, иако формално сасвим оправдано и могуће, методолошки је ипак проблематично. Тако формулисано, оно се заправо своди на спекулацију да је у н е к о м тренутку н е к а *нова* кованница названа *новац* како би се разликовала од н е к е *сџаре* кованнице – што би приличило тумачењу неког окационализма или минорног дијалектизма, али не и врло широко распрострањеног назива за тако важну реалију као што је новац (проред Ј. В.-П.). Другим речима, наведено објашњење не представља део целовитог етимолошког тумачења.

² До овакве модификације основног Миклошићевог везивања за придев *нов*, изгледа да су независно дошли Маретић и Маџураџић.

0.3. По правилу, таква тумачења се развијају у конкретним методолошким оквирима – што подразумева да се након фиксирања првих облика и значења (Скокова амбивалентна хронолошка одређења то ипак нису, в. § 1.6, нарочито нап. 9), они сместе у реалан историјски оквир (само за алтернативно тумачење Франк помиње фактор значаја Новог Брда, али хронолошка и просторна повезаност те чињенице са настанком термина *новац* није доказана, в. § 1.4, нап. 4), да им се дефинише ареал (тежиште је – још од Маретића, в. нап. 10 – смештано на исток, а не на запад јужнословенског простора). Под претпоставком да се до тог стадијума анализе не нађу аргументи за сврставање дотичне речи у класу позајмљеница, преостаје да се она прогласи за домаћу, те да се затим прате (или – у недостатку записа – ваљано реконструишу) путеви њеног творбено-семантичког развоја и његове мотивације. Легитимне паралеле траже се првенствено у сродним и(ли) суседним језицима.

1.0. У таквим (пре)испитивањима евентуални помак у тумачењу може се очекивати првенствено од нових чињеница које би промениле репертоар елемената на основу којих су претходно доношени закључци. У том циљу, за именицу *новац* треба се осврнути на историјат и инвентар тумачења у етимолошкој литератури (§ 1.1–1.12), затим и на корпус грађе која је узимана у обзир (§ 2.1–2.8), како би се издвојило оно што је у овом разматрању ново (§ 3.1–3.5).

1.1. Први је именицу *новац* етимологисао Миклошић, сместивши је у одредницу *нов* [*novŭ*] где осим потврда придевског облика за поједине језике наводи још неке изведенице, нпр. слн. *novec* [без значења], буг. *новици* „Geld“, срп. *новац* „Münze“ (Miklosich SEW 217a).

1.2. Затим се над овом речи дубоко замислио MAŽURANIĆ 757: «Из примјера што ће ih sabrati A. R. [RJAZU], vidjet ćemo, kad se rieč prvi put u nas javlja i gdje. Moglo bi se pomisliti da je izravno iz srednjelat. postala od *nummus* ... ali je istini priličnije, da je rieč postala od adj. *nov* – možda upravo u Hrvatskoj – prema lat. *novus* (scil. *denarius*, *nummus*)». Од његових идеја, до сличне овој последњој (без уплитања латинског) независно је дошао и Маретић, док је само извођење од лат. *nummus* наишло на одјек (с правом, коментарисано као сумњиво, в. FRANCK 170).

1.3. У исто време³ се овом речју бавио и Маретић, у својој уредничкој напомени у RJAZU: «Може се мислити да се riječ *novac* из најпре узимала за нове пенеze, који су од skora kovани, насупрот старијем пенеzима, који више не иду, нијесу у промету, него се чувају пораді dragocјена метала или пораді nakita; пошто се првобитно значење заборавило, могла се riječ *novac* узимати и за stare пенеze. ... Najstariје су потврде (samo dvije!) из друге половине XVI vijeka, из XVII vijeka и из друге половине XVIII malo је потврда; tek u другој половини XVIII vijeka riječ бива posve обічна, али не у свјем крајевима (priје XIX vijeka нема јој потврде из dubrovačkih и dalmatinskiх pisaca)» (RJAZU 8: 243–244, поред Ј. В.-П.).

1.4. Следећа идеја, која је касније привукла и Скокову пажњу, јесте тумачење апелатива *новац* као скраћења етника **Новобрдац* од топонима *Ново Брдо*, пропраћено напоменом да је Ново Брдо било најзначајнија српска средњовековна и турска ковница, позната у читавој Европи (FRANCK 169). Овај наизглед добар аргумент ипак не стоји, јер се пренебрегава историјски моменат да је ковница у Новом Брду престала са радом 1429. године и да су је Турци убрзо затим преузели, те да њихов новац свакако не би опстао у оптицају даље, на (северо)западу одатле, на угарској, доцније аустроугарској територији.⁴ Наравно, стоји Франкова опаска да се монете и иначе именују према етницима.⁵ Пажње је вредна његова идеја да ономасиологију именице *новац* „нова монета, нова кованица“ упореди са *јаспра* (< гр. ἄσπρον као првобитно „груба,

³ Иако је одговарајућа свеска RJAZU изашла 1918, у оквиру 8. тома који је комплетиран 1917–1922, Мажуранић у свом делу штампаном 1908–1922. тек очекује да се именица *новац* појави у RJAZU.

⁴ Све и да се јесте појављивао нпр. као украс на женским грудима међу становништвом избеглим на запад, тешко да би **новобрдац* постао општи појам за „новац“ и још се проширио даље, све до Словеније. Уосталом, прве словеначке (Похлин, в. § 1.8) и кајковске (Белостенец, в. § 2.4) потврде квалификују новац као мађарски (односно краљевски – где се, пошто су тад Славонија и Хрватска биле у Угарској, мисли на мађарског краља), а не турски!

⁵ Осим познатих *Thaler* према граду *Joachimsthal* [у Чешкој], *Heller* према месту *Hall* у Тиролу, у напомени наводи и низ примера из романских језика: *nantois, tournois, lisbonnise, poitevine, rouennois* итд. (FRANCK 169, нап. 7).

необрађена, нова кованица“, (в. *ibid.* 170),⁶ али на њу се нико није освртао.

1.5. Досад незабележено, али теоријски сасвим могуће, било би тумачење да је *новац* настао аферезом од *бановац* „стари хрватски новчић“ (као универбизације од *банов новчић* – о њему најновије в. ЕРСЈ 2: 142–144). У недостатку поузданих сазнања о томе да су, барем у неком историјском тренутку, облици *бановац* и *новац* били у истовременој и истоветној употреби, само постојање (делимичних) паралела, у рум. *ban* „стоти део леја“ и стпољ. *ban* „шилинг, филер“ (оба од мађарске владарске титуле *ban*), пука претпоставка о аферези није довољно чврст ослонац за овакво етимологисање.⁷ Осим тога, у средњем веку је у промету била *баница* „moneta banalis, denarius banalis“, ређе и *банић* „исто“ (МАЖУРАНИЋ 34 s.vv.), док облик *бановац* Мажуранић и не помиње у одговарајућој одредници (*ibid.* 39–41). Како га не региструје ни РЈАЗУ, већ само РСАНУ у неколико примера с прелаза XIX у XX век (в. пример у нап. 43), то би значило да је старина у тој лексикографској дефиницији одређена из позиције XX века.

1.6. Стандардно релевантан јесте Скоков етимолошки речник у коме се ова именица објашњава у оквиру одреднице посвећене придеву *нов*, као његово поименичење на *-с*,⁸ уз напомену да «и тумачењу постанја тог поименичења, које је данас и на западу опћенито, нема јединствености. Налази се још само у бугарском. Према Марећићу претпоставља синтагму *novi pjenez* или *dinar* (опозиција *stari pjenez* или *dinar* који се употребљавао за *nakit*). Према Франку, скраћеница од *novobrdski pjenez* или *dinar*. У Новом Брду ковали су се заиста *novci*» (Скок 2: 525–526, проред Ј. В.-П.). На том месту Скок, без навођења конкретних извора, износи и два проблематична податка: први, да је именица *новац* први пут по-

⁶ Више о том грецизму лат. порекла (< *asp(e)rum* „оштар“) в. ЕРСЈ 1: 228 s.v. *асџра*.

⁷ На ову могућност указао нам је проф. др Александар Лома, коме се и овде захваљујемо.

⁸ Овај суфикс је само један у низу који чине још *-ak(a)*, *-аџ*, *-ina*, *-ica*, *-ost*, *-ota*, *-ština* итд., у дериватима различитих значења која се увек лако доводе у везу са полазном семантиком придева (в. Скок 2: 525–526 s.v. *нов*).

сведочена у XV веку,⁹ и други – очито преузет из RJAZU, од Маретића, односно у крајњој линији од Миклошича – да она постоји само још и у бугарском језику. Ова тврдња је двоструко спорна, јер не само да речи нема у бугарском (в. § 1.9), него је она добро посведочена (после Скока и етимологисана, в. VEZLAJ и SNOJ s.vv.) у словеначком језику (в. § 1.8). Посебну пажњу заслужује опаска о ареалу (спационирана у горњем цитату) јер нијанса „и на западу“ наводи на закључак да је по Скоковом осећају (а он је био осведочено добар – са ретким изузецима какав ће се, изгледа, показати у овом случају) *новац* првенствено и/ли првобитно термин источних крајева српско-хрватског језика.

1.7. Хронолошки последњи домаћи етимолошки речник, GLUNAK 442–443 не упушта се у детаље, чак не преноси ни Скокову дилему између Маретићевог и Франковог тумачења (в. § 1.3 и § 1.4). Тамо предложена паралела у виду умбр. *niŕpenep* „novus dipondius“ није довољно уверљива због генетске, географске и временске удаљености ове, и иначе проблематичне, умбријске глосе (в. нпр. UNTERMAN 499–500).

1.8. За наше разматрање меродавни су и словеначки етимолошки речници пошто једино још тај језик, аутохтоно (како имплицирају оба долепоменућа аутора) или као позајмљеницу из суседних му хрватских говора,¹⁰ познаје ову реч: од XVIII в. *novz* „nummus ungaricus, мађарски новац“ код Похлина, данас у ограниченом значењу *noves*, г. *novca*, „ковани новац“, *novčes* „крајцара“, само пл. *novci* „новац“. Пошто је стандардни термин италијанизам *denar* (в. VEZLAJ 1: 97), реч *noves* свакако нема статус као у српско-

⁹ Две најстарије потврде у RJAZU, из *Monumenta Croatica*, потичу тек из XVI века. У крајњој линији, није искључено да иза Скоковог навода о XV веку стоји штампарска грешка. При низању значења: „1° mlada pčela (sjeverna Dalmacija), 2° (15. v.) denarius: *denarius vulgo noves* (1753), 3° pecunia, Geld (18. v.)“ може се претпоставити да је, код другог значења, уместо цифре 5 требало да стоји 8. Осим ако је и сам Скок као прву потврду рачунао латински цитат из 1416. године, из Мажуранића (в. § 2.3) кога он додуше цитира, мада не користи ништа од његових података или тумачења.

¹⁰ Уп. изричит Маретићев уреднички став: «nalazi se samo još u bugarskom (imaju je, doduše, i Slovenci, ali su je oni u novije vrijeme uzeli iz hrv. jezika)» (RJAZU s.v.). У светлу примера код Похлина, као и Снојевог датирања прве потврде већ у XVII век, тај став данас вероватно не стоји.

-хрватском, али је ипак присутна (BEZLAJ 2: 228, SNOJ 452). И док се Безлај уопште не изјашњава о њеном пореклу већ само упућује на одредницу придева *nov*, Сној – позивајући се на њега и на Скока – именицу изводи од придева *nov*, у значењу *„нова кованица (у односу на новац који је раније био у оптицају)“.

1.9. Постојање речи *новац* у бугарском језику (в. § 1.1, 1.3, 1.4) показало се као фантомски податак, пошто је не региструју ни описни ни етимолошки речници.¹¹ Можда је забуну изазвао неидентификовани пример црквенословенског *новџи* pl. „ресуниа“ MIKLOSICH LEX. 454.¹² За блискозначно буг. дијал. *новџа* в. § 3.1.

1.10. Најновији, и за словенске језике најмеродавнији етимолошки приручник, московски прасловенски речник, чињеницу да с.-х. реч нема семантичког пандана међу континуантима псл. **новъсь*, коментарише само опаском да је тек релативно касно слов. **новъсь* постало ознака новчане јединице (у словеначком и српско-хрватском), не улазећи у детаље. Остале савремене континуанте ту реконструисане псл. именице **новъсь* показују најдиректнију семантичку везу са придевом, односећи се на најразличитије нове (тј. младе или прве) ствари и појаве, нпр. слч. дијал. *noves* „снег који је поново пао; први снег“, словињ. заст. *novc* „новајлија“, рус. дијал. *новец* „нови човек у селу“, такође „млад месец“, струс. *новець* „исто“, струс. *новцо* „наново рашчишћено парче шуме“ итд. (ЭССЯ 26: 14). Наведени словенски семантички репертоар шири с.-х. дијал. *новац* „нови рој, нова пчела“ (ibid., RJAZU s.v.).

1.11. Ван славистичког домена најзначајнији приручник, који садржи синониме за кључне појмове у главним индоевропским језицима, у одредници 11.43. *Money* (Буск 774b), доноси с.-х. назив

¹¹ Прегледани су сви стандардни извори: Н. Геров, *Речник на българския език*, I–VI, Пловдив 1895–1908, *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*, ред. Ст. Илчев, София 1974, *Речник на български език*, I–, София 1977–, као и Ст. Младенов, *Етимологически и правописен речник на български книжовен език*, София 1941 и најновији *Български етимологичен речник*, I–, София 1971–.

¹² Извор наведен као грам. 179 разрешава се као *Vlacho-bolgarskija i dako-slavjanskija gramoty, sobrannuja i obъjasnennuja* Jurijem Venelinym. Sanktpeterburg. 1840. Даље нисмо успели да му уђемо у траг.

пропраћен тумачењем преузетим из RJAZU (в. § 1.3). Међу десетак различитих мотивација појмова „новац“ и „монета“ (в. ВУСК 773–775), учева се апсолутна јединственост ономасиологије с.-х. термина *новац*.¹³

1.12. Када се сведу закључци тако изврских етимолога као што су Скок, Безлај и Сној, испоставља се да ниједан од њих није предложио конкретан историјски контекст у коме се једна – иначе не баш најчешћа – придевска изведеница, уздигла до најопштијег назива за тако важну реалију као што је „новац“, како у службеној употреби, тако и у народном језику, и то на релативно широком ареалу, у најмање два језика и на територији која је припадала барем трима државама (Аустрија, Угарска, Турска), где се говорило неколико страних, доминирајућих језика (немачки, мађарски, турски – а уз прва два и црквени и/ли службени латински).

2.0. Ако смо установили да у етимолошкој литератури околности настанка термина *новац* још увек нису уверљиво протумачене, преостаје да се још једном хронолошко-тематски прегледа сва расположива грађа – како она из литературе коју је још Скок консултовао (FRANCK, RJAZU, MAŽURANIĆ), тако и она коју он није могао имати (МИХАЛЛОВИЋ, РСАНУ; LLMAI). Нарочито ће се осветлити грађа из српских извора, укључујући народну књижевност.

2.1. За почетак треба истаћи да потврде из предтурског доба нису регистроване – не доноси их ни Даничић нити други извори.¹⁴ Такво датирање теоријски би се могло имплицирати када би извођење од *новобрдски (динар)* било одрживо, али оно то није (в. § 1.4, нап. 4).

2.2. Вуков *Српски рјечник* садржи три одреднице са неколико значења и пар примера употребе, укључујући једну пословицу:

¹³ За друге мотивације имена новца, нпр. металима (гр. ἀργύριον, фр. *argent*, стсл. *сребро*, лат. *aes*), конкретним монетама (итал. *denaro, soldi*, рум. *bani*), крзном (стсрус. *куна*) итд. в. ВУСК 773–774.

¹⁴ У старосрпском је „новац“ *пенез*, такође стсл. и општесл. реч (в. Даничић 2: 518, Скок 2: 670, ESJS 638–639). У сабраним делима светог Саве припређивач у свом уводу говорећи о животности Савиног језика наводи деминутиве које он користи, између осталих и *новчић* (Јовановић XXXI). Међутим, када се оригинал упореди са Јовановићевим преводом, испоставља се да су у питању само значења различитих ознака новца: *ацте* и *до мѣднице* односно *по Н вѣльх[ь]* ... *по в златици* ... *по з златицѣ* (в. *ibid.* 90, 142).

новац m. („монета“: Какав је то новац; „1/5 гроша“; pl. „богатство уопште“: Пије вино ко има новаца, А ко нема сједи код лонаца); новчине f. pl. augm. (тај има доста новчина); новчић m. (dim. „петина гроша“; „љутић, ranunculus repens“; „јединица за меру пређе“: у бројењу пређе, новчић има шездесет жица, пасмо има шест новчића, а парацик шест пасама).¹⁵

2.3. MAŽURANIĆ 757 доноси неколико потврда из средњовековних хрватских правних докумената али управо најстарија од њих делује проблематично зато што је на латинском језику: *percepit unum florentum et centum novos quos sibi tenebatur*.¹⁶ С једне стране, то би из методолошких разлога требало да је дисквалификује, а са друге управо њоме се отвара могућност да се порекло не самог назива новац, већ његове мотивације, тумачи као латински утицај.¹⁷

2.4. Одговарајући том RJAZU (8: 243–244) осим Маретићевог уредничког етимолошког коментара (в. § 1.3) садржи и обимну хронолошки, тематски и ареално разноврсну грађу. Треба нагласити да појавом RJAZU Мажуранићева очекивања (в. § 1.2 и нап. 3) нису испуњена јер доња хронолошка граница, коју је он поставио, није померена. Осим пар записа у *Monumenta Croatica* (оба из XVI века: *Prijeli smo dukatov četiri sto, vsaki dukat po sto novac*; *To me je zadovol(j)il z gotovimi novci vse do beča*¹⁸ – в. исцрпно у нап. 30) и код хрватских лексикографа (Микаља, Белостенец, Јамбрешић), ту је регистрован и најстарији помен у једном српском извору (Бу-

¹⁵ Као и претходно фитонимско значење (иначе врло распрострањено међу називима новца, в. и *асџра* у ЕРСЈ 1: 228), овај пример из Осијека, будући случај секундарне номинације, није релевантан за разматрање порекла назива новац. Мада, пошто се помиње *џараџик*, с обзиром на то шта све значи турцизам *џара* (у српском језику најшире распрострањени синоним за новац), ствари постају јасније (в. Скок 2: 604). За везу семантике „резати“ и „плаћати“, нпр. код рус. *рубљ* или срп. *џорез*, в. Влашић-Поповић 2006: 441). Уп. и: Пара је део ткања, око 10 метара, кад се отка почиње се на ново (Винковци, Скок I с.), где је очито у питању значење „рез“.

¹⁶ За превод и коментар в. нап. 33.

¹⁷ Остали примери код Мажуранића: – 2. *Za nikolik broj novac*. 1493. Podzvzd, š. 375; – 3. *Fl. 2 na novce*. 1585. K. 338. – 4. *Sedem dukat i četrdeseti novac*. 1599. K. 312.

¹⁸ О пореклу овог назива најситније монете уп. најновије ЕРСЈ 3: 198.

дим 1696, в. детаљније у § 2.4.2), затим код Д. Обрадовића (Ти му не би дао ни пребијену грешљику [sic!], ни сломљена новца – *Живоїи и њрикљученија*; Само по грошић ако ставе у кутију, биће сила новаца – *Басне*), у Вуковом *Српском рјечнику* (в. § 2.2), Вуковом преводу Новог завета (Покажите ми новац харачки ... и они донесоше му новац), у Даничићевом преводу Старог завета (Купи комад земље ... за сто новаца), код Ј. Рајића (Док не платиш до новца сав дуг); у општем значењу код С. М. Љубише (тражио, да му владика врати новац), код приносника В. Дошена из Лике (Који кује новце криве; А када му он из кесе све до новца већ изтресе; Да новаца више стече), М. Павлиновића из Пољица, и – што је најзначајније – у народном стваралаштву.

2.4.1. Потврде из народне књижевности драгоцене су као показатељ знатне старине речи. Међутим, услед немогућности прецизног датирања (без обзира на датум записивања, грубо се рачуна да нису млађе од XVIII века – уп. и Маретићеву процену да је *новац* у општој употреби тек од друге половине XVIII века, в. § 1.3), оне не могу послужити као доказ изворно народног карактера речи. Дакле, није искључено да је пореклом учена реч у једном (историјском) тренутку – довољно рано – ушла у народни језик и одомаћила се, временом потиснула старији назив у свакодневној употреби, а ако је метрика дозвољавала, и у усменом стваралаштву (в. нап. 1). Међу десетак примера који следе (њима се вероватно не исцрпљује посведоченост именице *новац* у народној књижевности, већ само у лексикографској обради у RЈAZU на коју се ограничавамо због немогућности да спроведемо сопствено истраживање) пада у очи да значење „средство размене, богатство“ преовлађује у односу на „кованица“. Тако налазимо у народној песми (код Богишића): Дјевојка је по дукат ми злата, [млада снаха за полугрошицу,] удовица за петнаес' пара, пуштеница за десет новаца [стара баба за лулу духана]), (код Хермана): Све ћу новце Љубовићу вратит, што потроши од Босне до овамо: (код Вука¹⁹): Покупе на пушку по двије цванцике ... и он примивши те новце остави их на миру); Стадоше се довијати да га (тј. појас) наките, која конач,

¹⁹ Следећи цитат је регистрован као НП 4, 461, али он је у прози зато што заправо потиче из Вуковог описа „истинитог догађаја“ који претходи трима верзијама песме „Смрт Смаил-аге Ченгића“ у његовој 4. књизи *Српских народних њјесама*.

која новац, накитише га); затим из приповедака (Да ономе другом два новца прида ; Кад га опреми, многе му ствари препоручи, а највише да чува новац), из пословица (Познајем га као слијепац рђав новац ; Пије вино ко има новаца, ко нема сједи код лонаца ; Нијесам се с кесом свадио па да просипам новце).

2.4.2. Пажње су вредни најстарији писани помени речи *новац* из несумњиво српских извора, нарочито први, који доноси RЈAZU. Текст из кога потиче објављен је у *Лейойису Майише српске* (бр. 112, за 1867, 1868, 1869. годину, Нови Сад 1871, стр. 159, тј. 154–161), под насловом „Србска стара писма“, али то је заправо препис статута српског ћурчијског цеха, састављеног у Будиму скоро два века раније, 1696. године. Под тачком девет стоји (sic!): Даимају дати тим двома цех мајстором²⁰ кои донесе хеспап отсвако сто форинти десет новаца уцих илие трговац или мајстор.

2.4.3. Такође у RЈAZU налази се пример с почетка XVIII века: Није дужан веће се наплатио лепо с Милошем до новца. (наведен према *Гласнику Српског ученог друштва*, 2-ги одељак, књ. 3, Београд 1873, стр. 85 = Споменици Будимског и Пештанског архива. Прикупио, исписао и приредио Гаврило Витковић). Дакле, у изразу *до* (*последње*) *новца* препознаје се прва потврда значења „најмања новчана јединица, новчић“ (као и у међумурском *use do beča*, в. § 2.4). Занимљиво је да се у истом писму (од 20. септембра 1707, које сентандрејски биров Марко пише будимском бирову Томи) *новац* помиње и као конкретна монета: закле се, да је дао Милошу женину мужу 40 новци. Већ у следећој реченици: Того ради, да имате тому човеку ваздати те новце, за што је платио Милошу ... јавља се и опште значење у облику плурала, па је јасно како су та значења првобитно паралелно постојала.

2.5. Следећа поуздана потврда ове именице датирана је у 1795. годину²¹ (Михаловић 232). Чињеница да је уврштен у *Посрбице* не значи нужно да је за њиховог аутора *новац* преведеница или семантичка преведеница неког страног предлошка који би почивао на

²⁰ Ради се о двојици мајстора који се бирају да председавају цехом и да га представљају пред спољним светом.

²¹ У питању је *Венгерска граматика* г. Георгиа Саллера ... вѣ ползу и употребленіе славено-сербскія юности на славено-сербстѣмъ языкѣ изяснена ... Беч 1795.

придеву у значењу „нов“, већ најпре служи томе да повеже неколико термина који свакако јесу преведенице.²²

2.6. Искључиво у значењу „опште средство плаћања“, *новац* се среће код Његоша, и то не само у његовој приватној преписци (Изволите ... новце отпавити по пароходу у Котор ; Иштеш новаца на зајам онђе ће их никада било није) и у *Шћејану Малом* (За новце ће свашта учинити | – матер продат а оца заклати ; Хоћаху му главу откнуги | и продат је за новце султану), већ и у народним песмама које је издао у *Огледалу српском*: Докле имам у ћеси новацах, | а у Црну Гору трговацах | којизи су лакоми на благо | учинићу што је мени драго (РЊЈ 1: 531). Исто тако Његош користи и именице *динар* и *џаре* (ibid. 1: 158, 2: 16).

2.7. Најновији лексикографски извор, РСАНУ (15/1996: 731–732, 768–769) као савремени речник типа тезауруса, значења рангира према њиховој фреквентности, тако да на првом месту стоји оно опште „средство плаћања“, затим као његови варијетети „кованица“, заст. „новчана јединица“, ист. „петина гроша“ (најстарији су примери из прве половине XIX века, код Ј. Вујића, Ј. Игњатовића итд.), а на другом месту је пренесено значење „богатство, имовина“.

2.8. У дијалектима нема занимљивих потврда речи *новац*, међутим, пажње је вредна једна друга изведеница придева *нов*, фемининум *новица*, забележен у ји. Србији у сличном значењу (в. § 3.1).

3.0. Ако је изложено све што се досад имало у виду при просуђивању порекла именице *новац*, треба погледати који се н о в и е л е м е н т и могу укључити у разматрање како би се дошло до решења ближег коначноме него што је то било досадашње. Начелно, то могу бити нови подаци, историјски или дијалекатски (који могу послужити као компензација за историјске), али исто тако и нова перспектива сагледавања већ знаних чињеница. У случају речи *новац* постоји и једно и друго.

3.1. У домену фактографије новину чине д и ј а л е к а т с к е потврде из ји. Србије, срп. дијал. *новица* f. „турски новац од 20

²² То су придев *новце описивајући* (1815) „нумизматички“ и именице *новцојилџар* (1817), „Mäckler“, *новчар* (1846), „банкар“, *новчара* (1826), „банка, минцкабинет, хазна“ (в. Михаловић 232–233).

грама“ Пирот (РСАНУ), „лажан дукат“ Црна Река (Марковић 380, тј. 268). На овај пар надовезује се буг. дијал. *новица* „дукат средње величине у огрлицу“ Ћустендил (*Българска диалектология* 6/1971: 145) – будући хапакс, вероватно не као аутохтона бугарска реч већ као позајмљеница из српског.

3.1.1. Посматрана заједно, ова три значења, иако нису подударна, довољно су слична у нијанси „врста кованице“,²³ да је легитимно – и нужно – посматрати овај фемининум као пандан западнијем и књижевном маскулинуму *новац*.

3.1.2. У домену творбе, облик *новица* је објашњив као резултат универбизације придевске синтагме са именицом у женском роду, нпр. **нова пара*. Она је могла настати или независно – и незнано када, или пак локалним преобликовањем на том терену неаутохтоне (књижевне) речи *новац*, праћеним одређеном семантичком специјализацијом – такође незнано када. С једне стране, то би требало да се десило довољно давно да би значење стигло да се рачва у три различита правца, а са друге стране, довољно позно, након што се *новац* усталио као општи термин. Због ових ограничавајућих хронолошких параметара друга могућност изгледа знатно мање вероватна.

3.1.3. Ако претпоставимо спонтани развој на двема независним странама, имали бисмо реалан формални пар, *новац* и *новица*, са суфиксима *-с* т. : *-ца* ф., заснован на различитим универбизацијама, са истом ономасиологијом.²⁴ И док *новица* (осим у Пироту и Црној Реци), другде на српском и хрватском терену означава различите нове ствари (лађу, ракију, њиву, невесту, искушеницу итд.),²⁵ облик *новац* је у свом монетарном значењу практично је-

²³ Незахвално би било судити о хијерархији, тј. хронологији ових значења. Ако би се пошло од значења посведоченог у бугарском, дала би се претпоставити чак и примарна мотивисаност значењем „невеста“ (која се кити нанизаним новчићима), међутим, управо та семантика у бугарском изгледа да није посведочена, а јесте нпр. у Херцеговини и словеначком Приморју (в. ЭССЯ 25: 227).

²⁴ За слично двојство рода, у истом тематском домену, уп. и *порез* т. : *пореца* ф., мада тај дублет може бити и друкчије условљен.

²⁵ Тако и изведеница *новина* ф. „новост, новотарија, иновација“ у народним говорима универбизује појмове *нова лејина*, *нови прилод*, *млад месец*, *нова млада*, *новорођенче* итд. (в. РСАНУ s.v.); уп. и слн. *novica* „нови порез; прилог“ код Плетершника (в. ЭССЯ 25: 226).

динствен на читавом штокавском простору (историјски је то био и на кајкавском²⁶ – па отуд и у словеначком, в. § 1.8 – док га чакавски уопште не познаје,²⁷ в. и Маретићев коментар у § 1.3).

3.1.4. У одсуству ономасиолошких паралела творби именице *новац* од придева *нов* (у било ком другом језику осим српско-хрватског), појава практично синонимне дијалекатске именице *новица* испоставља се као унутрашња, тј. унутарјезичка паралела таквој творби. Географска удаљеност фемининума са српско-бугарске границе и маскулинума са штокавско-кајкавско-словеначког размеђа могућност непосредног утицаја једног облика на други чини врло мало вероватном.

3.1.5. Успостављањем женског пандана именици *новац* додатно се учвршћује теза да је то по творби домаћа реч, најпре универбизација придевске синтагме²⁸ од придева *нов*, помоћу суфикса *-ьс* (као релативно ретког у низу могућих),²⁹ што је у функцији разликовања према фреквентнијим изведеницама, или у одређеном тренутку (ради се о XV–XVI веку) већ „заузетим“, нпр. *новак* (заст. и дијал. „млад месец; регрут; придошлица; ђак првак; новајлија; искушеник“ – ово последње још од *Хиландарског ѿиѿиѿика* св. Саве). Али и поред ове потпоре постојећем тумачењу, и даље остаје проблем идентификације импулса за настанак универбизације, односно историјске потврде (обавезно старије од XVI века – в. примере из *Monumenta Croatica* у RJAZU § 2.4) реалног постојања придевске синтагме из које се могла развити одговарајућа универбизација.

²⁶ Иако ова реч изостаје из савремених кајкавских дијалекатских речника, она је посведочена код лексикографа XVII–XVIII века, Белостенеца и Јамбрешића (в. RJAZU s.v.), затим у Крагеловом глосару из 1763. године (*ki se ni iz tamnice van pustil doklje poslednji novac ni platil*, в. НУОМАРКАУ 174), као и у каснијој књижевности и писмености (нпр. у листинама из Чаковца: *poldrugo jezero vugerskih dukat, vsaki dukat po sto novac gačunavši*, в. RHKKJ 8: 300–301 s.vv. *novac, novčec*).

²⁷ Једини изузетак чини *новац* „нова пчела“ у сев. Далмацији (који доноси још RJAZU), управо на чакавском терену где се за „новац“ користе други термини, италијанизми *солди, денаро* итд.

²⁸ Типолошки гледано, творба назива за новац од придевске синтагме није реткост, уп. лат. (*nummus*) *solidus* досл. „чврст, јак новац“ и влат. (*denarius*) *grossus* досл. „дебели динар“ (в. § 3.4.3).

²⁹ В. и § 1.6, нап. бр. 8.

3.2. У оквиру преиспитивања већ познатих чињеница о историјату именице *новац*, корисно је осврнути се на ареал најстаријих потврда – и то свих јужнословенских. Пада у очи да оне потичу са терена који се наслања на мађарску територију или је био у оквиру мађарске државе: најстарије хрв. потврде пореклом су из Међумурја,³⁰ и потичу из друге половине XVI века, када је Хрватска била у оквиру Угарске краљевине, док је прва српска потврда с краја XVII века пореклом из Будима (в. § 2.4.2), а (кајкавски и словеначки!) лексикографи XVII–XVIII в. бележе јасне дефиниције *новца* као мађарске валуте: Белостенец „nummus regius“, „nummus regalis“ (мисли се на мађарског краља), Похлин „nummus ungaricus“ (в. § 1.8) итд., што јасно индикује мађарски утицај.³¹ Проблем представља то што се у самом мађарском језику није нашло трагова постојања речи од које би настала наша *новац* – нити је региструје НАДРОВИЦС, нити смо је сами касније нашли.³² Међутим, постоји још једна могућност мађарског утицаја, али индиректног: да није било у питању позајмљивање из самог мађарског језика, него из службеног језика мађарске државе – а то је био латински!

3.3. Реално је претпоставити да је у условима вишевековног релативно активног билингвизма (барем у административној употреби), утицај латинског језика на локалне, домаће језике, у разним аспектима укључујући семантичко позајмљивање, био знатан. Дакле, ако и нема писмених потврда истовременог постојања синтагме *нови динар* и њене универбизације *новац* у најстаријим изворима на народном језику (уп. *denarius* ... *vulgo noves* из 1753, код Скока у нап. бр. 9 – проред Ј. В.-П.), паралелно постојање придевске син-

³⁰ Документ бр. CCLXIX, од 4. маја 1568. г. (потписан у Новим Дворима над Зверњаком): *My lwyay Zrinzky, pryely zmo od Zlwge nassega lwyrya Zebycha w tallerech l zlatyh dwkath penez dwkato w chetyry zto, wzaky dwkat po zto nowacz, ke penezu on ye dal nam w zayam...:* и други бр. CCCX, од 19. марта 1592. г. (потписан у Неделишћу међумурском): *i te Vinograd my e dan pod summo za petdwadesty dwkath; a drugo ozvalo summo, to me ye zadowolil z gotowimy nowczy wze do becha, dwkat pettdezet* (MONUMENTA CROATICA 263, 294).

³¹ О томе да се позајмљенице из мађарског могу наћи и далеко од зоне контакта два језика сведоче нпр. *асџал* или *беџеџ* (в. најновије ЕРСЈ 1: 229–230, ЕРСЈ 3: 189–191).

³² За овај негативан налаз захвални смо колеги проф. др Димитрију Е. Стефановићу, бившем сараднику Института за српски језик САНУ.

тагме *novus denarius* и поимениченог придева *novus* у неким латинским документима старијим од XVI в. легитимно би било сматрати за валидан доказ реалности истог тог прелаза у настанку термина *новац*. Међутим, најстарија потврда коју доноси Мажуранић (*percepit unum florentum et centum novos quos sibi tenebatur*)³³ не садржи придевску синтагму, већ само (поименичен) придев *novos* (Асс. пл.).³⁴

3.3.1. Драгоцена је чињеница да управо у Ткалчићевој збирци из које потиче поменути пример постоје још неке пресуде које Мажуранић није цитирао, нпр.: *Item jurati judicaverunt quod Bedenichech debeat solvere XXXIII pensas novorum...*³⁵. Још једна појава поимениченог придева потврђује да пример који Мажуранић јесте цитирао није случајан. Даљи примери: *Item domina Lucia ... debet solvere Valentino ... quatuor marcas novorum denariorum* односно: *ut ipse Mychael iudex prefato Mychaeli Tar quatragesima marcas novorum denariorum, quamlibet marcam per quinque pensas computando, dare et complere teneatur statim*,³⁶ потврђују постојање синтагме *novus denarius*, и то паралелно са примерима поимениченог придева! Иако се ради о различитим пресудама, пошто су у питању записни-

³³ Реченица је заправо у негацији: *Item jurabit Chernko ... quod ipse non percepit a Petro decano unum florentum et centum novos quos sibi tenebatur* (...заклео се Чернко ... да није примио од Петра ... једну форинту и стотину „нових / новаца“ које је имао код себе) (в. ТКАЉИЋ 40, међу пресудама од 20. новембра 1416).

³⁴ Оно што је изгледало као коначно одсуство писмене фиксације придевске синтагме која би у процесу превођења могла бити универбизована навело нас је на даље трагање у латинском језику. Тако смо дошли до примера из Пулског статута (само нешто познијег, из 1431. године): *De renovo ... Item quod nullus renovet vel det denarios seu aliud pro renovatione frumenti, uve seu vini ad novum*, према коме је *novum* и лексикографски дефинисано као „idem quod: renovum, lucrum, fenus: добит, камата, лихва“ (LLMAI 768), где је *novum* = *renovum* „камата“. То је деловало као перспективан правац истраживања, док се нису појавиле конкретне потврде синтагме *novus denarius*.

³⁵ (...да Беденичек треба да плати 33 пенсе нових...) ТКАЉИЋ 40, на истом месту, мало ниже, такође од 20. новембра 1416.

³⁶ (...госпођа Луција треба да плати Валентину четири марке нових динара...), (...да тај судија Михаел поменутом Михаелу Тару четрдесет марака нових динара, рачунајући било коју марку за пет пенси, треба да да...) ТКАЉИЋ 36, 42 (пресуде од 23. октобра 1416. и од 8. јануара 1417).

ци из истог суда, настали у року од пар месеци,³⁷ може се сматрати да све потичу из истог извора.

3.3.2. Дакле, поименичење придева *novus* у функцији синтагме *novus denarius* у судским записима ситних грађанских парница загребачког суда с почетка XV века сада се може сматрати доказаним, реално посведоченим. Нажалост, остаје да се спекулише о томе када је и како тачно, током наредног века и по (до појаве првог записа именице *новац*, 1568. године, в. нап. 30) то поименичење ушло у народни језик. Да ли је оно директно преведено, *новац* за *novus* (често као плурал *новци* за плурал *нови*), или је *новац* настао унутрашњим развојем од *нови динар* (као превода за *novus denarius*), тешко је са сигурношћу рећи. Иако је такав развој могао бити и аутономан, реално је претпоставити да је постојање латинског поименичења ипак утицало на његов настанак.

3.4. У даљем разматрању треба имати у виду и неколико ванлингвистичких фактора из домена монетарне историје и неких њених специфичности.

3.4.1. За пуно разумевање горњих цитата треба знати да су *марке* и *џенсе* биле обрачунске јединице (само две од многих, поред *џривни*, *либра*, *унција* итд.) за вредновање односно конвертовање разних валута. Такве мере³⁸ су током средњег века биле

³⁷ Записници су вођени на латинском, у присуству представника све четири народности на које се делило становништво слободне загребачке општине Градац: «na slovensku, njemačku, talijansku i ugarsku ... svaka je posebice birala po dva prisežnika i pet savjetnika» (в. ТКАЉИЋ увод, II–III). Они су бирали на годину дана ... њихова имена..., која су поименице побрајана на списку за сваку годину ... «lingua teuthonicalis, lingua sclavonicalis, lingua ungaricalis...» (в. ТКАЉИЋ 43).

³⁸ При том су се и оне мењале у зависности од времена и простора (па су се различито и звале: млетачка, дубровачка, келнска, бечко-келнска, бечка, угарска или будимска, загребачка или славонска марка итд.), уп. *marca* „мјера тежине и вредноћа пјенеца ... по прилици 230–280 грама“ (МАЖУРАНИЋ 630), или *марк* „нарочита мера за тежину већих количина злата и сребра, понегд и платине и бисера ... као јединице мере није била свугде подједнака ...“ (ВЛАЈИНАЦ 563–565). Слично и *pensa* „ознака је то и раџунске вредности nekoga пјенеца, различите према времену и приликама ... најстарија уг. pensa злата бројила је 45 динара, послје 40 динара; 4 pense = марка; али кад се је вредност динаром смањила, ишло је 5, 6 па до 12 р. и марку или гривну ... (МАЖУРАНИЋ 910); ... *pensa* „средњовековни лат. назив за извесне неодређене количине (нпр. комад, порција и сл.), али и у значењу тега па и мере за тежину или либре ...“ (ВЛАЈИНАЦ 707–708).

нужне због великог шаренила које је владало на свим тржиштима новца и роба уопште. Уосталом, само је *динара* било више врста.³⁹

3.4.2. У овом лингвистичком раду нисмо у прилици да из релевантних стручних извора о мађарској економској историји пренесемо када је тачно редефинисана вредност динара, мада се то највероватније десило 1336. године у оквиру монетарне и пореске реформе анжујског краља Карла I Роберта (1301–1342).⁴⁰ Извесно је да су се реноминације вазда дешавале због великог монетарног шаренила које је владало на тржиштима свих средњовековних држава, не само Угарске и Србије⁴¹ које нас овде првенствено занимају.

3.4.3. Реформе су поред прописивања нове тежине племенитог метала у одређеној кованици често праћене променом њеног имена или увођењем сасвим новог. Али како је судбина новца да губи вредност, временом су чак и монете првобитно увођене како би ојачале валуту – те стога називане према епитетима за крупно, велико и сл. – пролазиле кроз неутрализацију значења која је пратила депрецијацију монете. То је нпр. случај кованице с.-х. *grosh* < нем. *Groschen* < влат. (*denarius*) *grossus* „дебео, крупан, велик (динар)“ (KLUGE 374–375)⁴² или фр. *sou* „новчић од 5 сантима, 1/20

³⁹ Уп. *dinar* м. *denarius* «неки пјenez, али и обћенито назив за готов новач разних врста ... *denarius albus*, *banalis* (*zagrabiensis*, *banica*), *dimidiatus* (*poltura*, *polgroš*), *frisaticus*, *frisonicus*, *golubachius*, *golubatus* (*banica* или *dinar*, *kovan* у *Golubačkoj kovnici*, у садашњој Србији, за XIV. века ...)» (в. MAŽURANIĆ 238–239); уп. и MAŽURANIĆ 34, 285; MAŽURANIĆ 926–928 s.vv. *banica*, *dukat*, *pјenez*. О обрачуноској функцији византијског солидуса, или касније српског гроша, в. UGRČIĆ 38, 51.

⁴⁰ Он је «*sredio* валуту (dotle је у Угарској било у *prometu* *trideset* и *pet* врста различита новца ; Karlo је по *ugledu* на *Firencu* *kovao* *jednoobrazne zlatnike*)» (OE 5: 226a). Детаљније в. РОКАИ и др. 101–102.

⁴¹ «*Veoma* су бројни српски *srednjovj.* *srebrni novci* које *počinju* *kovati* *sedamdesetih godina XIII st.*, најприје као *imitacije* *mletačkog groša*. *Kovnice* су *bile* у *Brskovu* (*grossi de Brescova*), *Rudniku*, *Novom Brdu*, *Smederevu* и *Srebrnici*, а неки су *vladari* *kovali* *još* у *Kotoru* и *Ulcinj*у. У XIV и XV st. *kuju* *novce* и *velikaši* (Nikola Altomanović, Balšići и др.) и *gradovi* (Prizren, Skoplje). *Posljednji* српски *srednjovjekovni* *vladar* који је *kovao* *svoj novac* *bio* је *despot Đurađ Branković* (vladao 1427–1456). *Zlatni novci* нису били *kovani*; *perperi* који се *pominju* у *izvorima* били су *vjerovatno* *samo računski novac*. *Bakreni novac* *kovao* се *rједе*, и то за *primorske gradove* по *uzoru* на *vizantijski follis*» (OE 6: 73a).

⁴² За грош се нпр. зна да је *kovan* од 1194. у Венецији, од 1266. у Туру (*ibid.*).

франка“ < стфр. *solde* < лат. (*nummus*) *solidus* „златник“ < *solidus* „једар, чврст, прави“ (KLUGE 855).

3.4.4. Како је тачно *новац* временом деноминован, како је мењао паритет према другим валутама, то овде није могуће – а ни потребно – утврђивати. Од најстарије забележене вредности „стоти део дуката“ па до „петина гроша“ у Вуково доба прошла су два и по века. *Новац* се у међувремену помиње упоредо са неким другим валутама, али углавном без фактора конверзије (нпр. на сваких сто форинти по десет новаца, в. § 2.4.2). Ситуација се даље компликује раслојавањем семантике када значење најмање кованице преузима деминутив *новчић*, в. нпр.: Грош има 100 новчића ... пара има 2½ новчића, односно Мораве поново у апс ... због козе ... која га је стајала ... 314 форинти и 40 новчића судских трошкова, нарочито: Треба на петнаест стотина талијера плаћати камате двадесет и четири новчића на талијер (Вукосављевић, Скерлић, Ћипико – све из РСАНУ). Није искључено да би стручњаци за привредну историју у овим *новцима* и *новчићима* открили валуте различитог порекла, тј. времена и места настанка.

3.5. Остаје да се пропрати траса семантичког развоја именице *новац*. Тешко је рећи колико је брзо овај термин превалио пут од конкретног значења „стоти део дуката“ до „кованица (врло) мале вредности“. Кратак интервал од једва четврт века који дели њихове прве писмене фиксације не мора пружати реалну слику динамике тог развоја – могуће је да су оба значења постојала и паралелно (в. и § 2.4.3), а да нама доступни записи само региструју старије и новије стање. Пошто се опште значење „средство плаћања“ највероватније развило из негативне синтагме: *немајџи ни новца* (отуд „новац уопште“, па и „богатство“, као у случају *џара : џаре*, у новије време и жаргонско *кинџа : кинџа*), јасно је да је *новац*, барем у неким крајевима, већ у XVI веку био појам ситне монете. Затим је то значење преузео деминутив *новчић*.⁴³ Плурал *новци* дуго је означавао „средство плаћања“, да би се то значење коначно везало

⁴³ Према RJAZU, код славонских писаца у делима штампаним у Будиму и Осијеку, по један пример у Вуковим НП: Један новчић, мали дарак а велика задужбина ..., затим НПр: Да сам заслужио само један новчић за целу годину дана ... итд. За ређи пример његове конкретне вредности, в. нпр. А пет бановаца – то је педесет новчића или једна круна ... (РСАНУ).

за основни облик *новац*, када је њега у изворном значењу заменио деминутив *новчић*. Ови процеси нису истом брзином текли на читавом српско-хрватском терену.

4. На крају се испоставља да је, поред свих етимолога који су се бавили овом речи (в. § 1.12), најтачније тумачење именице *новац* дао Мажуранић, мада он свој суд «...da je rieč postala od adj. *nov* – можда управо у Хрватској – према lat. *novus* (scil. *denarius*, *nummus*)» није образложио. Очито је он имао у виду целину садржаја документа који наводимо у § 3.3.1 (иако је из њега преузео само један пример), те је тако и дошао на идеју коју износи – али упркос својој акрибији, пошто ипак није био лингвиста, није нашао за сходно да цитира кључне потврде синтагме *novorum denariorum* (Gen. pl.). У будућим етимолошким приручницима српског језика, међутим, нема смисла позивати се на правника с почетка XX века, већ треба цитирати Скоково тумачење уз прецизирање услова у којима је дошло до универбизације, као што је то овде изложено у § 3.3.2 и § 3.5.

Цитирана лијерајура

- Влајинац – М. Влајинац: *Речник наших сјарих мера (у јоку векова)*, Посебна издања САНУ, књ. III 418/1968, књ. IV 472/1974 (Одељење друштвених наука; 63, 74).
- Влајић-Поповић 2006 – Ј. Влајић-Поповић: С.-х. јорез „*vestigal, tributum*“ – етимолошко-семантичка анализа, *Научни сасјанак слависја у Вукове дане* 35/1, Београд, 441–449.
- Даничић – Ђ. Даничић: *Рјечник из књижевних сјарина срјских*, I–III, Београд 1863–1864.
- Димитријевић – С. Димитријевић: *Средњовековни срјски новац*, Београд 1997.
- ЕРСЈ – *Ејимолошки речник срјског језика*, 1–, Београд 2003–.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков*, 1–, Москва 1974–.
- Јовановић – *Свети Сава: Сабрана дела*. Приредио и превео Т. Јовановић, Београд 1998².
- Марковић – М. Марковић: *Речник народног говора у Црној Реци, Срјски дијалекјолошки зборник XXXII*, Београд 1986, 245–500.

МИХАЈЛОВИЋ – В. Михајловић: *Посрбице од Орфелина до Вука* (прилог проучавању наших пуризама XVIII и XIX века), I том (Б–О), Нови Сад 1982.

РЊЈ – *Речник Њеџошева језика*, 1–2, ур. Михаило Стевановић, Београд 1983.

РОКАИ и др. – П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш: *Историја Мађара*, Београд 2002.

РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–, Београд 1959–.

* * *

BEZLAJ – F. Bezljaj: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–V, Ljubljana 1977–2005.

BUCK – C. D. Buck: *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages*, Chicago 1965².

GLUHAK – A. Gluhak: *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb 1993.

FRANCK – O. Franck: *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, Berlin 1932. (= Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin ; Bd. 6)

HADROVICS – L. Hadrovics: *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest 1985.

KLUGE – F. Kluge: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin / New York 2002²⁴.

LLMAI – *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, IV, L–N, Red. M. Kostrenčić, Zagreb 1974.

MAŽURANIĆ – V. Mažuranić: *Prinosi za hrvatski pravno-povijestni rječnik*, Zagreb 1908–1922, reprint 1975.

MIKLOSICH LP – F. Miklosich: *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae 1854–1865, Nachdruck Darmstadt 1963.

MIKLOSICH SEW – F. Miklosich: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886.

MONUMENTA CROATICA – *Acta Croatica = Listine hrvatske*, izdaje I. Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1863.

NYOMÁRKAY – I. Nyomárkay: *Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenland-kroatischen*, Szombathely 1996.

- OE – *Opća enciklopedija*, 1–8, Zagreb 1977–1982.
- RHHKJ – *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, 1–, Zagreb 1984–, JAZU / Zavod za jezik IFF, od 1991 HAZU / Zavod za hrvatski jezik HFI.
- RJAZU – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb 1880–1976.
- SKOK – P. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb 1971–1974.
- SNOJ – M. Snoj: *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 2003².
- TKALČIĆ – *Povijestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba* (= *Monumenta historica civitatis Zagrabienensis*), izdao Iv. Tkalčić, Knj. VI (Knjiga sudbenih poziva i presuda, god. 1412–1448), Zagreb 1900 (deo serije I–XI, Zagreb 1889 ff.).
- UGRIČIĆ – M. Ugričić: *Novčani sistem Jugoslavije*, Beograd 1968.
- UNTERMAN – J. Unterman: *Wörterbuch der Oskisch-Umbrischen*, Heidelberg 2000 (= *Handbuch der italischen Dialekte* ; Bd. III) ; (Indogermanische Bibliothek: Reihe 1, Lehr- und Handbücher).

Summary

Jasna Vlajić-Popović

TRACING THE ORIGIN OF S-CR. *NOVAC* ‘MONEY’

The paper points at the imprecision of the hitherto prevailing etymology of S-Cr. *novac* ‘money’ as an univerbization departing from the adjective *nov* ‘new’, through an undated and undefined **novi penez / dinar*. After a review of previous interpretations and the corpus of lexicographic attestations of the noun *novac*, the areal distribution of its earliest Croatian and Serbian attestations (from the 16th and 17th centuries respectively), as well as the 18th century Sln. *novz* ‘nummus ungaricus’ is taken as an indication of Hungarian source of influence. Hence the nomination impulse is found in Latin, the official language in medieval Hungary, where in some 15th century legal documents from the Zagreb court the syntagm *novorum denariorum* (Gen. pl.) occurs simultaneously and synonymously with the nominalized adj. *novos* (Acc. pl.). The semantic borrowing into local Slavic *novac / novec* ‘new coin (initially 1/100 of a *dukat*)’, evolves into ‘coin of small value’ and eventually, through a negative phrase *nemati ni novca* ‘to be broke’

(lit.: 'to have not a single penny') into 'money (in general); wealth'. In both meanings it entered the vernaculars of the entire Štokavian territory (some time during the 18th century), which is reflected in folk poetry, paremiology, etc. The term *novac* has suppressed the previously widespread Slavic term *penezi* /*pjenezi* /*pinezi* and entered a co-existence with the Turcism *para* f. 'coin', *pare* pl. 'money' which lasts into this day. Since the nomination from the adj. *nov* is unique among standardly known terms for money (cf. BUCK s.v.), a precious onomasiological parallelism to this formation is discovered in Serb. dial. *novica* 'a Turkish 20 gr coin', 'a fake coin'.